

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 911.375.3(497.4Jesenice)"16/18"

Prejeto: 6. 7. 2018

Boris Golec

dr., izr. prof., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Trg Jesenice – od kdaj, zakaj in ali res trg?

IZVLEČEK

Jesenice, upravno in gospodarsko središče Zgornjesavske doline, so eno od ducata naselij na Kranjskem, ki so naslov trga pridobila šele v zgodnjem novem veku. Doslej je za prvo znano omembo Jesenic kot trga veljala tista v Valvasorjevi Topografiji Kranjske (1679), danes pa kot najzgodnejšo poznamo nekoliko starejšo omembo iz leta 1672, a jo je treba jemati s pridržki. Raba pojma trg se je v skromni meri uveljavila v 17. stoletju, in sicer predvsem zaradi prenosa sedeža gospostva Bela Peč v двореc na Jesenicah. Od Valvasorja dalje se je trški naslov pojavljal v kartografskih in domoznanskih virih, ne pa tudi v administrativnih in drugih. V praksi skorajda ni živel, saj so Jesenice funkcionirale kot navadno vaško naselje, in to kljub neposredni bližini železarskih središč na Plavžu in Savi. Šele konec 19. stoletja so začeli kraj tudi uradno prištevati k trgom.

KLJUČNE BESEDE

Jesenice, trg, trški naslov, gospostvo Bela Peč

ABSTRACT

MARKET TOWN OF JESENICE – SINCE WHEN, WHY OR INDEED A MARKET TOWN?

Jesenice, the administrative and economic centre of the Upper Sava Valley, is one of the dozen settlements in Carniola that did not obtain their market town title until the early Modern Period. Whereas the first hitherto known reference to Jesenice as a market town was contained in Valvasor's Topography of Carniola (1679), we now know of an earlier reference (1672) which should, however, be taken with reservation. The use of the notion market town was modestly introduced in the seventeenth century, mainly as a result of the seigniorly Bela Peč (Weissenfels) having transferred its seat into a mansion in Jesenice. From Valvasor onwards, the market town title appeared in cartographic and local history sources, but not in administrative and other materials. In practice, it was practically non-existent, as Jesenice functioned like an ordinary village settlement, despite lying in the direct vicinity of major ironworks at Plavž and Sava. The place was officially classified as a market town only at the end of the nineteenth century.

KEY WORDS

Jesenice, market town, market town title, Bela Peč (Weissenfels) seigniorly

Jesenice, od druge polovice 19. stoletja pomembno železarsko središče širšega prostora, od 20. stoletja pa tudi upravno središče Zgornjesavske doline, se v literaturi bežno in kar nekako samoumevno omenja, kot trg, ne da bi kdo pojasnil, od kdaj in kakšne trške pravice je kraj dejansko užival. Uvrščajo se v tisti ducat kranjskih naselij, ki so naslov trga pridobila pozno, šele v zgodnjem novem veku. Za večino teh naselij je bila zapoznana uveljavitev trškega naziva ugotovljena šele v zadnjem času, potem ko so prenekatemu atributu in naslov trga neupravičeno pripisovali celo še za srednji vek.¹ Osrednje vprašanje naše obravnave bi se lahko glasilo: Kdaj, zakaj in kako so Jesenice dobile trški naslov in ali so resnično bile trg?

Z zgodovino Jesenic kot naselja in z njihovim pravnim statusom skozi zgodovino se ni doslej sistematično ukvarjal še nihče. Kar zadeva nastanek trga, smo tako kot pri mnogih drugih poznonastalih trgih soočeni s pavšaliziranjem in pomotami. Tako je umetnostni zgodovinar Jože Gregorič leta 1940 v svojem pregledu kranjskih mest in trgov brez vsake osnove zapisal, da so Jesenice trške pravice dobile že v 14. stoletju.² Podatek sicer ni prišel v zgodovinsko strokovno literaturo, ga pa zgodovinarji tudi niso problematizirali oziroma prispevali lastnih utemeljenih spoznanj. Zgodovinopisje in domoznanstvo sta se temeljiti obravnavi vprašanja o pridobitvi trškega naslova in njenih okoliščinah preprosto izognila, saj se nista mogla opreti na nič otipljivejšega od Valvasorja.³

Tako je vse doslej veljalo, da je Jesenice k trgov prvi prištevval Valvasor v *Topografiji Kranjske* iz leta 1679, in sicer na bakroreznih upodobitvi *Der Marckt Asling Iessenice*.⁴ Ista veduta je bila ponatisnjena v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), ki ponuja tudi najzgodnejši narativni opis jeseniškega trga.⁵ Podobno kot za Jesenice zelo dolgo ni bil znan noben sodoben vir o dejanskem obstoju še dveh kranjskih trgov, Prema in (Gorenjega) Logatca, ki bi pritrdil Valvasorju kot osamljenemu viru. Vendar se je za oba notranjska kraja izkazalo, da si kranjski polihistor njunega trškega naslova ni preprosto izmislil.⁶ Skromno omembo trga iz Valvasorjevega časa danes končno poznamo

tudi za Jesenice, vendar je pri tem potrebna previdnost. V krstno matično knjigo jeseniške župnije so 8. junija 1672 zapisali, da je krščen otrok Simona in Neže Peterman doma *ex oppido*.⁷ Oznako *oppidum* v pomenu trga nekoliko relativizira enaka oznaka za Hrušico (*ex opido Pirpaum*) iz istega leta, saj v tem primeru pomeni samo kraj.⁸ Jesenice so v zgodnjih maticah sicer vedno navedene le z nemškim imenom A(s)sling, kot kraj Jesenice (*ex pago Asslingensis*), kot domači kraj (*ex pago domestico*) in preprosto kot kraj (*ex pago*).⁹ Leta 1667 srečamo tudi izrecno oznako vas (*ex villa Asslingensi*),¹⁰ ki kot takšna izrecno nasprotuje trškemu statusu naselja. Če je bil z omenjeno oznako *ex oppido* resnično mišljen trg in ne samo kraj, so Jesenice še zadnji kranjski trg iz Valvasorjevega nabora trgov, katerega trški naslov je potrjen z virom prve roke in ne le z omembami v kartografskih in domoznanskih delih. Zapis iz leta 1672 lahko imamo torej le pogojno za najzgodnejšo znano omembo Jesenic kot trga.

Za izhodišče naše obravnave si oglejmo nekaj podarkov iz Valvasorjevega opisa Jesenic v *Slavi vojvodine Kranjske* iz leta 1689. Tako slovensko kot nemško ime je trg dobil po jesenu, leži na Gorenjskem v prikupni dolini med visokimi zasneženimi gorami in ima precej lepe hiše, od katerih je ena last gospostva Bela Peč in nudi stanovanje gosposčinskemu upravitelju. Valvasor omenja tudi bližnji fužini Sava in Plavž,¹¹ opisuje pa ju drugje, pri obravnavi železarskih obratov in rudnikov,¹² kot bomo videli, v skladu z njuno fizično in upravno ločenostjo od Jesenic.

Obe železarski naselji, Plavž in Sava, sta nastali šele v 16. stoletju in nista bili fizično povezani s prvotnimi Jesenicami.¹³ Ni dvoma, da sta dali znaten prispevek k povečanju gospodarskega pomena Jesenic, ki pa so po svoji strukturi vendarle ostajale vaško naselje. Železarstvo v neposredni sosesčini vasi, izpričano že od 14. stoletja, je prispevalo tudi k rabi pojma trg, čeprav le posredno. Nepovezanost treh različno starih in tipsko zelo različnih krajev se je odražala v župnijskih matičnih knjigah, ki jasno razlikujejo med njimi, manj pa v belopeških urbarjih; kot bomo videli, urbarji obravnavajo posebej le železarski kompleks na Savi. Fizična ločenost Jesenic, Plavža in Save je bila tudi podlaga za oblikovanje treh samostojnih naselij, ko so v avstrijskih deželah leta 1770 uradno določili in poimenovali kraje ter uvedli prvo hišno

¹ Golec, Nastanek in razvoj, str. 523–562; isti, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga; isti, Meščanska naselja Vipavske, str. 217–223; isti, Senožeče in Prem, str. 378–382; isti, Cerknica – pozni nastanek, str. 214–219; isti, O nastanku in zatonu, str. 101–104; isti, Raka – nekoč trg, str. 23–28; isti, Posebnosti nastanka, str. 390–395.

² Gregorič, Slovenska mesta in trgi, str. 204.

³ Prim. Avguštin, Naselbinski razvoj, str. 19; Torkar Tahir, »Ta stare Jesenice«, str. 7. – Prenašanje pojma trg v preteklost srečamo pri L. Podlogarju, ki je leta 1921 zapisal, da je imel trg (!) prvotno le ime »Fužine«, kot dokaz pa navedel omembo iz leta 1569, ki izrecno govori o vasi: »Assling im Dorf Fusin« (Podlogar, Iz zgodovine kranjskih trgov, str. 19).

⁴ Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, št. 13.

⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 21–22.

⁶ Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga, str. 131–134; isti, Senožeče in Prem, str. 378–379.

⁷ NŠAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1650–1672, pag. 113.

⁸ Prav tam, R 1672–1700, pag. 7. – Tak primer je tudi Koroška Bela, ki se v tamkajšnji krstni matici v istem času enkrat pojavi kot *ex oppido* in drugič kot *ex oppido hic* (NŠAL, ŽA Koroška Bela, Matične knjige, R 1672–1704, fol. 7, 8v); da gre za domačine, potrjujejo imena oseb.

⁹ NŠAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1650–1672, R 1672–1700, P 1654–1670, M 1669–1672.

¹⁰ Prav tam, R 1650–1672, pag. 90, 9. 3. 1667.

¹¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 21–22.

¹² Valvasor, *Die Ehre II*, str. 128; *III*, str. 390–394.

¹³ Prim. Avguštin, Naselbinski razvoj, str. 21–24.

Prva znana pogojna omemba jeseniškega trga (*ex oppido*) v krstni matici 8. junija 1672 (NSAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1650–1672, pag. 113).

oštevilčenje.¹⁴ Plavž in Sava sta nato ostala samostojni naselji do prve polovice 20. stoletja. Podobno kot v nekaterih drugih industrijskih krajih na Slovenskem (Trbovlje, Zagorje, Hrastnik) se je več sosednjih krajev tudi tu zelo pozno združilo z osrednjim v enovito naselje.¹⁵

Ceprav nimamo stoddostotne potrditve, da je s formulacijo *ex oppido* v krstni matici leta 1672 res mišljen trg, ni nobenega dvoma, da Jesenic v trg ni samovoljno »povzdignil«¹⁶ Valvasor. Prav tako ni niti najmanj sporno, da se trški naslov zanje ni začel uveljavljati pred zgodnjim novim vekom. Morda se v jeseniških in drugih župnijskih maticah skriva še kakšna omemba trga poleg tiste iz leta 1672, ki je vendarle samo pogojna. Naslavljanje Jesenic s trgov pa nikoli ni postalo splošna praksa, kar več kot potrjuje molk upravnih, sodnih in cerkvenih virov iz lokalnega okolja in širše. Nazoren pokazatelj obravnave Jesenic kot vaškega, ne trškega naselja je terezijanski kataster sredi 18. stoletja. V belopeškem gospodstvu namreč pozna en sam trg, Belo Peč (danes Fusine in Valromana vzhodno od Trbiža), medtem ko so Jesenice izrecno imenovane vas.¹⁶ Takšno sliko ima tudi terezijansko ljudsko štetje iz istega časa (1754).¹⁷ Poleg tega nismo doslej nikjer, ne v lokalnih ne v eksternih zapisih administrativne narave, naleteli na kakršenkoli namig na rabo trškega naslova. Noben

Jeseničan nikoli ni označen kot tržan (*Bürger, civis, oppidanus* ipd.),¹⁸ kot trška oziroma tržanska ni nikoli označena niti skupnost, kaj šele da bi našli sledove še tako omejene trške uprave. Kot bomo videli, so Jesenice v upravnem pogledu funkcionirale kot običajna vaška soseska na čelu z županom, izpričanim že ob prvi omembi vasi leta 1381.

Kot povsod drugod je bila ključni pogoj za »potrženje«¹⁸ vaškega naselja volja ali vsaj pristanek domačega zemljiškega gospodstva. Jesenice so bile v tem pogledu odvisne od lastnika oziroma upravitelja gospodstva Bela Peč, pod katero so v celoti spadale. Nadaljnja uveljavitev trškega naslova v širšem prostoru je bila povezana s pripoznavanjem kraja kot trga zunaj ozkih lokalnih okvirov. Pri Jesenicah vse kaže na zanimiv pojav, ko je lokalno okolje trški naslov priznavalo le v zelo omejenih okvirih. Nikoli ga ne srečamo v zapisih belopeškega gospodstva, ampak samo izjemoma v cerkvenem viru, pa še to ne z nedvoumnim pomenom. Nasprotno je bil pojem trg vsaj na videz bolj in dlje časa uveljavljen v širšem prostoru, vendar samo v specifičnih okoliščinah, tj. v domoznanstvu in kartografiji – brez dvoma po zaslugi Valvasorja, ki je bil za vse poznejše avtorje nesporna referenca in avtoriteta. Po njem so zlahka povzemali, ne da bi se spuščali v preverjanje dejanskega stanja. Brez Valvasorjeve *Topografije Kranjske* (1679) in zlasti *Slave vojvodine Kranjske* (1689) se trški naslov Jesenic v poznejšem času skoraj brez dvoma ne bi pojavljal v topografijah in na zemljevidih. Skromni, a nadvse dragoceni zapis *ex oppido* v jeseniški krstni matici (1672), torej sedem let pred izidom *Topogra-*

¹⁴ Delitev na uradna naselja in hišno oštevilčenje sta bila uvedena poleti 1770 (NSAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1746–1774, pag. 295).

¹⁵ *Krajevni leksikon Slovenije* I, str. 115; Torkar Tahir, »Ta stare Jesenice«, str. 17. – Za omenjene zasavske rudarske kraje gl. *Krajevni leksikon Slovenije* III, str. 110–111, 415–418, 462–463.

¹⁶ ARS, AS 174, šk. 253, RDA, L 307, No. 20, urbarski izvleček 1749–1751, s. p.

¹⁷ Jesenice: Sturm, *Gorenjske družine*, str. 149–155; Bela Peč: prav tam, str. 398–399.

¹⁸ Glavni vir so župnijske matične knjige, ki se začenjajo z najstarejšo ohranjeno krstno matico iz leta 1650; pregledane so bile matice do prve polovice 19. stoletja (NSAL, ŽA Jesenice, Matične knjige).

fije, pa pogojno dokazuje, da so Jesenice tedaj na domačih tleh vsaj v omejeni meri dojemali kot trg in da pri Valvasorju ni šlo za samovoljno poimenovanje.

Od vasi do skromne rabe trškega naslova

Vas Jesenice se v virih prvič omenja razmeroma pozno, šele leta 1381 (*ob vnsern dorff Asnigkh; im dorff zu Asnigkh*), ko je spadala še v obsežno ortenburško gospodstvo Radovljica. Ni naključje, da prvo omenbo Jesenic zasledimo v rudarskem redu grofa Friderika Ortenburškega, po katerem so se ravnali zaposleni v rudokopih železa in fužinah nad Jesenicami, podsodni svojemu izvoljenemu rudarskemu sodniku. Rudarski red pristojnosti rudarskega sodnika, omejene izključno na rudarsko-fužinarsko dejavnost in v njej delujoče osebe, jasno razmejuje od delokroga gospoščinkega sodnika, pod katerega so spadali kmetje, v težjih kazenskih zadevah pa je sodil vsem. Rudarsko sodišče je sicer zasedalo na Jesenicah, kjer je bila tudi javna tehtnica, tako da je imela vas zelo specifično vlogo. Določilo, da razen župana ali rudarskih mojstrov nihče ne sme točiti pijačo pri rudniku ali v vasi Jesenice, posredno priča, da so nekateri rudarji in fužinarji prebivali tudi v sami vasi. Poleg tega red govori o pravicah rudarskih mojstrov v zvezi s premoženstvom in nepremičninami v vaseh in zunaj njih. Na Jesenicah omenja še proščenje, ki se je odvijalo v binkoštnem tednu in na katerem je imel pravico razsojati samo gospoščinški sodnik.¹⁹

Pod ortenburškimi nasledniki grofi Celjskimi se je v prvi polovici 15. stoletja iz radovljiškega gospodstva izločilo samostojno gospodstvo Bela Peč, pri čemer so Jesenice pristale na njegovem vzhodnem koncu.²⁰ Gospoščinško oziroma upravno središče za jeseniško območje je bilo s tem iz bližnje Radovljice preneseno precej daleč na zahod, kjer je na sami gospoščinški in deželni meji s Koroško zrasel višinski belopeški grad (danes v Italiji).²¹ Jesenice dolgo niso imele nobene vloge niti na področju cerkvene uprave. Cerkev Marije Magdalene, leta 1460 prvič omenjena kot radovljiška podružnica in že štiri leta pozneje z današnjim patronimijem sv. Lenarta, je prejkone šele kmalu po letu 1616 postala župnijska (kot takšna je izpričana leta 1631). Prvega stalnega duhovnika so Jesenice dobile šele leta 1526 ali kmalu zatem in v 16. stoletju postale sedež vikariata.²² Glede na to, da v

kraju tudi zelo dolgo ni bilo mitnice,²³ so za njegovo večjo prepoznavnost skoraj izključno poskrbeli bližnji rudarji in fužinarji. Vendar pa so fužine na Savi in Plavžu, kot rečeno, vedno ostajale fizično in upravno ločene od same vasi.

Najzgodnejši vir o celovitem posestnem stanju jeseniške vasi je urbar gospodstva Bela Peč iz leta 1498, ki mu v 17. stoletju sledita še dva urbarja, od srede 18. stoletja pa imamo na voljo natančnejše katastrske operate. V nobenem od omenjenih virov za Jesenice ne bomo našli oznake trg, ampak kvečjemu vas.²⁴ Podobno je tudi z Belo Pečjo, ki je urbarji prav tako ne naslavlja s trgov, a tudi ne z vasjo, je pa njen trški status viden iz posameznih urbarskih zapisov, na primer o volitvah sodnika, in iz drugih sodobnih virov, od srede 18. stoletja med drugim jasno iz katastrov.²⁵ Za razliko od Jesenic je Bela Peč vse do razpada habsburške monarhije obravnavana kot trg tudi v raznih uradnih šematizmi in krajevnih repertorijih, čeprav v zadnjih desetletjih ne dosledno, ampak je nekajkrat označena le kot vas.²⁶

Bistvena razlika med naseljema je že v njunem nastanku in nato skozi celoten razvoj vse do danes, ko so Jesenice kot pomembno gospodarsko in upravno središče pustile daleč za seboj malo Belo Peč, ki je po koncu prve svetovne vojne pripadla Italiji. Medtem ko se je Bela Peč v 14. in 15. stoletju razvila izključno kot nova naselbina fužinarjev, so bile Jesenice razmeroma velika hubna vas, ki so jo sicer obdajala manjša rudarska in fužinarska selišča, vendar z njimi ni bila fizično povezana. Razlike med krajema so bile tako že v izhodišču zelo velike. Belopeški fužinarji so se še pred koncem 15. stoletja začeli postopoma

uredi vse potrebno (NŠAL, ŠAL/Ž, fasc. 105, Jesenice, 3. 3. 1526; prim. objavo dokumenta: Žnidaršič Golec, *Duhovniki kranjskega dela*, str. 323–324).

²³ O jeseniški mitnici za zdaj ni podatkov pred 17. stoletjem. Prim. <https://topografija.zrc-sazu.si/> (pridobljeno avgusta 2018). V ortenburškem rudarskem redu iz leta 1381 je govor le o plačilu mitnine (*wegmaut*), ki so jo v blagajno rudarskih mojstrov za odvažano železo plačevali drugi ljudje, nemojstri, nikjer pa se ne omenja mitnica na Jesenicah, ampak le tamkajšnja javna tehtnica (Lačen Benedičič, *Ortenburški rudarski red*, str. 29). Zgrešena je razlaga, da »naj bi ob jeseniški mitnici prevzemali železo, kar je privedlo do ustanovitve trga« (Avgustin, *Naselbinski razvoj*, str. 19; po njem: Torkar Tahir, »Ta stare Jesenice«, str. 7). Pomenljivo je, da o gospoščinški ali drugi mitnici na tleh belopeškega gospodstva ne govorita niti njegova najstarejša ohranjena urbarja iz let 1498 in 1636 (prim. objavo: Mlinar, *Novejši urbarji*). O jeseniški mitnici kot takšni je malo znanega, vsekakor tudi zato, ker v deželi ni bila med pomembnejšimi. V župnijskih maticah prvega mitničarja, in sicer Nikolaja Nikolaia (*tellonarius Asslingensis*), srečujemo šele od konca 17. stoletja (npr. NŠAL, ZA Jesenice, Maticne knjige, R 1672–1700, pag. 175, 15. 2. 1697; M 1672–1741, s. p., 22. 11. 1712). Očitno je šlo za stanovsko mitnico, na kateri so pobirali sredstvenino in druge pristojbine, saj je Nikolai leta 1723 podpisan kot stanovski in cesarski prejemnik na Jesenicah in Savi: »Laa. und kais. Einnehmer zu Aßling und Sava (Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 410).

²⁴ Gl. citate v nadaljevanju.

²⁵ Golec, Posebnosti nastanka, str. 395–402, 404–405.

²⁶ Prav tam, str. 408.

¹⁹ Transkripcija in prevod rudarskega reda, ki ga vsebuje potrditev grofa Ulrika Celjskega iz leta 1452, v: Lačen Benedičič, *Ortenburški rudarski red*, str. 13–36. O prvi omenbi Jesenic prim. <https://topografija.zrc-sazu.si/> (pridobljeno avgusta 2018).

²⁰ Gl. zemljevid gospodstva v: Mlinar, *Novejši urbarji*, str. 179.

²¹ Prav tam, str. 22–23.

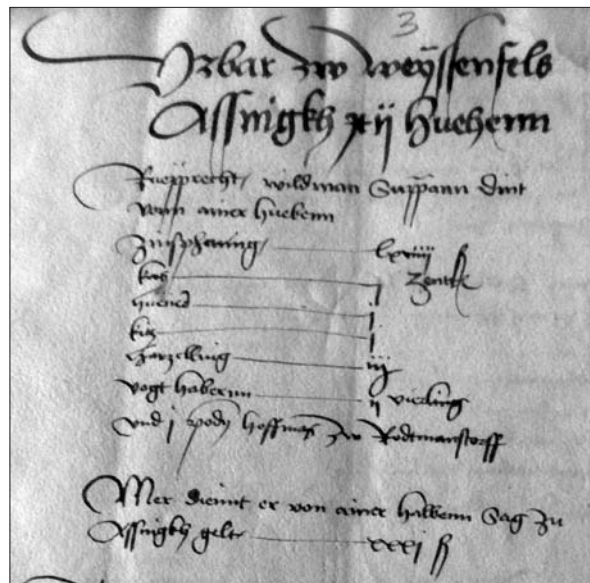
²² Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 41. – Začetki jeseniške duhovnije segajo v leto 1526, ko je nadvojvoda Ferdinand uslišal prošnjo Jeseničanov (*vnnserer armen vnn-derthanen zw Assnigkh supplicacion*) po lastnem duhovniku in deželnemu upravitelju naročil, naj pri (radovljiškem) župniku

naslavljeni s tržani (*Bürger*), njihov rudarski sodnik, izpričan v kraju od začetka 15. stoletja, pa se je vzporedno s tem preoblikoval v trškega sodnika in je kot tak prvič omenjen med letoma 1533 in 1535.²⁷ Jesenice kot hubna vas niso, nasprotno, nikoli spadale pod nobenega rudarskega sodnika. Nanj (*pergrichter*) na jeseniškem območju sicer naletimo že leta 1381, ko so rudarski mojstri, ki so imeli lastne kovačije in talilne peči nad vasjo, vsako leto volili rudarskega sodnika po ortenburškem rudarskem redu.²⁸ Rudarskega sodnika srečujemo nato vse do 18. stoletja. Tako kot vsi drugi rudarski sodniki v deželi – razen belopeškega, ki je medtem postal trški sodnik – so bili od druge polovice 16. stoletja tudi tukajšnji kot nižji (*Unterbergichter*) podrejeni deželnoknežjemu višjemu rudarskemu sodniku za Kranjsko. Nižji rudarski sodnik za jeseniško območje je nazadnje pokrival Plavž, Savo in Javornik.²⁹ Rudarski sodnik kot tak nikoli ni mogel postati kandidat za preoblikovanje oziroma preimenovanje v trškega sodnika po zgledu razvoja v Beli Peči. Povedano drugače: Bela Peč je v širšem prostoru postala edinstven fužinarski trg »sui generis«, ki se ni naslonil na nobeno vaško naselje, medtem ko so se pri Jesenicah fužinarji v 16. stoletju ustalili samo v bližnji okolici, najbližje na (Stari) Savi in Plavžu, ne pa v sami vasi oziroma kot njen podaljšek. Vas se je v zgodnjem novem veku pod vplivom fužinarske sosesčine in zaradi ugodne prometne lege ob zgornjesavski deželni cesti začela občutno širiti s kajžarskimi domovi, a je v osnovi še naprej ostajala hubno naselje. Skratka, doživljala je razvoj številnih večjih vasi na Slovenskem, zlasti farnih središč in krajev ob pomembnih prometnicah.

Po belopeškem urbarju iz leta 1498 so bile Jesenice z 12 celimi, še nerazdeljenimi hubami po velikosti tretja vas v dolini oziroma gospodstvu, za Podkoren (13 hub) in največjimi Ratečami (18 hub), pri čemer so puščale daleč za seboj druge vasi, od katerih je bila s sedmimi hubami največja Kranjska Gora.³⁰ Urbarski popis se je začel na vzhodu gospodstva, tako da je najprej zajel prav Jesenice. Vas je imela župa-

na (*suppann*) in že tedaj nekaj podružnikov oziroma kajžarjev (*unndersassen*), vendar ti niso navedeni ne poimensko ne sumarno. Prav tako so v njenem okviru popisali žago, razdeljeno med dva hubna posestnika, in dve kladivi (*hamer*), ki sta očitno stali vsako na svojem koncu. Prvo, v lasti Baltazarja iz Radovljice, je locirano na Jesenice (*zu Assnigkh*) – verjetno je šlo za Plavž –, drugo, v rokah petih neimenovanih posestnikov, pa na (Staro) Savo (*an der Saw da selbs zu Assnigkh*). V urbarju je predvideno tudi širjenje neagrarnih obratov, in sicer z vnaprejšnjo določitvijo dajatve za vsako novo vodno kolo, ko bi kdo postavil mlin, kladivo (?) (*stampf*) ali kovačijo.³¹

V posestnem pogledu je zelo slabo dokumentirano 16. stoletje. Prineslo je velike spremembe na področju gorenjskega železarstva, ki je za stoletja temeljito zaznamovalo Zgornjesavsko dolino. Pred sredo stoletja je iz Italije prišla družina Bucelleni, ki je dobila koncesijo za postavitev plavža in fužin italijanskega sistema ob levem bregu Save v istoimenskem naselju (Stara) Sava, nekaj pozneje pa so Bucelleniji postavili plavže italijanske vrste še na Javorniku in Plavžu. Ob razcvetu novih obratov v dolini so ugasnile že zastarele peči, ki so dotlej delovale na rebrih vzpetin tik nad Jesenicami. Bucelleniji so se na Savi držali vse do leta 1764 in medtem v drugi polovici 17. stoletja prišli do baronskega (1652) in grofovskega naslova (1686).³²

Začetek opisa Jesenic z omembo župana Ruprehta Vildmana v belopeškem urbarju iz leta 1498 (ARS, AS 1, sk. 117, I/67, Lit. WI–10, pag. 3).

²⁷ Prav tam, str. 390–395.

²⁸ Lačen Benedičič, *Ortenburški rudarski red*, str. 17.

²⁹ Temelje novi ureditvi je dal zlasti rudarski red nadvojvode Karla iz leta 1575. Predstavnik z jeseniškega območja – dva za območje Planine (*Aßling in der Alten Fussin*), enega za Plavž (*Aßling im Dorff Fussin*) in enega za Javornik (*Javernikh Fussin*) – srečamo že na posvetu (Gewerkentag) pooblaščenecv kranjskih rudarjev in fužinarjev o novih ukrepih leta 1569 (Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 130, 475–476) ter pri volitvah prvih višjih rudarskih sodnikov od leta 1573 dalje, ki so se jih udeleževali zastopniki Plavža (Jesenice), Save, Planine in Javornika (prav tam, 400, 475–476; Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 225–226). Leta 1572 je nižji rudarski sodnik naslovljen kot sodnik za Jesenice (*Unterbergichter für Aßling*) (Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 400). Na Planini je lasten nižji rudarski sodnik (*Unterbergichter*) izpričan še leta 1641 (prav tam, str. 381), iz leta 1723 pa poznamo nižjega rudarskega sodnika za Savo, Javornik in Plavž (prav tam, str. 410).

³⁰ Po objavi: Mlinar, *Novejši urbarji*, str. 63–85.

³¹ Prav tam, str. 64.

³² Šorn, Bucelleniji in Ruardi, str. 70, 72; Mugerli, Vloga rodbin, str. 464–470. O rodbini Bucelleni: Witting, *Beiträge zur Genealogie*, str. 95–100.

Kako je modernizacija železarstva preoblikovala jeseniško območje, priča belopeški urbar iz leta 1636,³³ ki je približno 140 let mlajši od najstarejšega urbarja (1498) in prikazuje že precej drugačno posestno stanje. V vaškem jedru, v hubnem delu vasi Jesenice (na Murovi), sicer zaznamo le majhne spremembe. Od prejšnjih 12 hub, ki so bile vse zakupne, je bila ena razdeljena na dva dela, ena je prešla v roke novoustanovljene jeseniške župnije, ena pa je izginila, očitno tako, da je postala kupnopravna pristava fužinarja Orfeja Bucellenija. Ta je naveden kot sosesnik še ene hube in številnih manjših zemljišč, zlasti raznih zeljnikov, njiv, travnikov in rovtov. Njegovi železarski in s to dejavnostjo povezani objekti so vsi ali vsaj povetini stali na Plavžu: hiša pri plavžu (*beim plähauß*), novo kladivo z žago na potoku Jesenica, mlin s štirimi kolesi, žebljarna pri hiši (*naglschmitten*), Nastranov mlin in Bergomaškova hišica.³⁴ Prejšnji zastavni imetnik gospostva grof Thurn je Bucelleniju prepustil tudi železarske pravice (*pläoffen gerechtigkeit*), in sicer, glede na druge dajatve, za razmeroma visoko vsoto 15 goldinarjev, primerljivo z dajatvijo za pristavo, kupljeno od Nastrana (16 goldinarjev). Niti obe skupaj pa nista odtehtali dajatve 40 goldinarjev od oglja (*kollrecht*), ki ga je bogati fužinar Bucelleni pridobil v gosposčinskih gozdovih.³⁵ Glavni Bucellenijev železarski kompleks na (Stari) Savi je v urbarju popisane posebej, ločeno od Jesenic, in sicer za rudišči v planinah nad Jesenicami (*Eisen Arzt in der Alben ob Aßling*). Na Savi (*Hamer an der Saw*) je Bucelleni združil deleže malih fužinarjev in njihovo drobno posest (hišice idr.), tako kot drugi, manjši železarski podjetnik Krenn. Ker pa železarstvo ni v ospredju naše obravnave, se tema kompleksoma ne bomo posebej posvečali.³⁶

Na samih Jesenicah isti urbar kot posebno skupino posestnikov navaja podružnike (*Untersassen zu Aßling*) ali kajzarje, skupaj 65 posestnikov rovtov, zeljnikov, oštator, njiv in drugih zemljišč ter zlasti hišic in hiš.³⁷ Po številčnosti podružnikov so Jesenice v tridesetih letih 17. stoletja občutno izstopale med vsemi vasi belopeškega gospostva. Obe večji vasi, Rateče z 18 hubami in Podkoren s 13 hubami, sta imeli le 24 oziroma 17 podružnikov. Še najbolj se je s

25 podružniki Jesenicam približevala Kranjska Gora, vas s samo sedmimi hubami in 12 hubnimi gospodarji, vendar tamkajšnje številčno razmerje med podružniki in hubnimi posestniki (2 : 1) niti približno ni dosegalo jeseniškega (4,3 : 1), kjer je na 12 hub in 15 gospodarjev prišlo 65 podružnikov. Na Jesenicah je njihov delež v celotnem številu gospodarjev (80) presegal štiri petine (81,3 %), medtem ko je bil drugod občutno nižji (39,3–67,6 %), še najvišji (okoli 70 %) v dveh majhnih vaseh, ki sta premogli le štiri oziroma pet hub.³⁸

Jesenice so bile glede na sicer redko navedene poklice podružnikov tudi najbolj neagrarno obarvane. Če izvzamemo poklicne priimke, ki pričajo vsaj o dejavnosti prednika, če že ne tudi nosilca priimka (*Cotlär, Clinker, Khürschner, Cramer, Sidär, Pinter in Putz*), so v urbarju iz leta 1636 izpričani čevljar, kramar, tesar in kovač.³⁹ Na drugi strani se po dajatvah in delovnih obveznostih niso razlikovale od drugih zgornjesavskih vasi. Prav tako niso bile nič drugačne po upravnem ustroju, ki se je v celotnem gospostvu razlikoval le v belopeškem trgu. Jeseniški vaški skupnosti je načeloval izvoljeni župan (*suppan*), ki ga je potrjeval gosposčinski oskrbnik, za svoje delo pa je vsakokratni župan užival neko ledino (*anger*) ter bil oproščen dajatev in davka. Pod jeseniško župo so spadali tudi maloštevilni kmetje na območju Planine.⁴⁰ Cerkev sv. Lenarta je bila v tem času že župnijska, poleg kranjskogorske edina takšna v belopeškem gospostvu in hkrati edina, pri kateri ni bilo prošenje (sejem) samo enkrat na leto, temveč dvakrat, prvič na binkoštni ponedeljek in drugič na praznik sv. Marije Magdalene (22. julija), oba pod nadzorom gosposčinskega oskrbnika.⁴¹ Kot smo videli, je prošenje v binkoštnem tednu izpričano že leta 1381.⁴²

Iz časa pred prvo znano omembo Jesenic kot trga (1672 oziroma 1679) se je ohranil še en belopeški urbar, in sicer priročni za obdobje 1658–1660. Stanje v njem je, kar zadeva Jesenice, zelo podobno tistemu v prejšnjem urbarju izpred slabega četrta stoletja (1636). Gospodarji hubne posesti (*Huebleuth zu Aßling*) so imeli poleg gospodarja treh mlinov 11 hub, od tega eno župnik, na eni sta izpričana dva gospodarja, ena pa je bila razdeljena na pol.⁴³ Jeseniških podružnikov, med katerimi tudi tokrat najdemo železarja Orfeja Bucellenija in še nekaj drugih z italijanskimi priimki, so skupno popisali 74, pri čemer je njihovo število,

³³ Objava: Mlinar, *Novejši urbarji*, str. 89–171. Glede na navedbo na notranji strani platnic enega od prepisov (iz leta 1797), po kateri gre za urbar iz leta 1617, sem tega svojčas datiral v omenjeno leto (Golec, Posebnosti nastanka, str. 396). V pričujočem prispevku upoštevam Mlinarjevo datacijo v leto 1636, o kateri objavitelj sam pravi, da ostaja odprto vprašanje, ali čistopis odraža resnično stanje iz leta 1636 ali gre zgolj za prepis starejšega izvoda glavnega urbarja; urbar je vsekakor nastal med letoma 1617 in 1636 (Mlinar, *Novejši urbarji*, str. 31–32).

³⁴ Bergomaško (*Bärgomäsckho*) je po vsej verjetnosti fužinarski priimek, ki ga najdemo tudi pri hišarju in oštetarju na Hrušici (Mlinar, *Novejši urbarji*, str. 139).

³⁵ Prav tam, str. 146–147.

³⁶ Prav tam, str. 163–164.

³⁷ Prav tam, str. 148–156.

³⁸ Prav tam, str. 176.

³⁹ Prav tam, str. 148–156.

⁴⁰ Prav tam, str. 157–158. O ureditvi v Beli Peči in vaseh: prav tam, str. 95–98, 111–113, 120–122, 128–130, 140–141, 167–168.

⁴¹ Prav tam, str. 156. – Po eno prošenje se je odvijalo pri cerkvah v Beli Peči (str. 95), Ratečah, kjer je imela prošenje vsaka od obeh cerkva (str. 111–112), Podkorenu (str. 119–120) in Kranjski Gori (str. 129).

⁴² Lačen Benedičič, *Ortenburški rudarski red*, str. 17.

⁴³ StLA, I. Ö. HK–Sach, K 91, H 27, Weissenfels Urbar 1658–1660, fol. 72–77v.

Jesenice po Valvasorjevi Topografiji Kranjske, 1679 (Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, št. 13).

kot pričajo naknadni zapisi iz časa po letu 1660, še naraščalo. Bucelleni je imel poleg zemljišč novo kladivo, mlin, hišo pri plavžu, nov plavž in pri hiši novo žebeljarno. Neagrarnih poklicev ta urbar ne beleži, pa tudi poklicna priimka najdemo med podružniki samo dva: po dva Puca in Pinterja.⁴⁴ Normativni podatki o cerkvi, proščenjih, županu, tlaki in drugih obveznostih vaše skupnosti so ostali enaki kot prej.⁴⁵

S takšno podobo so torej Jesenice dočakale za zdaj prvo znano, sicer nekoliko vprašljivo omembo trga leta 1672. Postavlja se vprašanje, koliko prej so jih v lokalnem okolju začeli vsaj v omejenem obsegu šteti za trg. Kljub ugodni prometni legi, dvema proščenjema, velikemu in še naraščajočemu številu podružnikov, izpričani neagrarni dejavnosti pri slednjih in bližini fužinarskih obratov ta zgornjesavska vas do 17. stoletja ni premogla elementov, zaradi katerih bi jo sodobniki naslavljali s trgov. Tudi ko se je jeseniški vikariat radovljiške župnije v prvi tretjini stoletja osamosvojil kot samostojna župnija, to ni zadoščalo za obravnavanje kraja kot trga. Jesenice so se s tem zgolj z zamudo uvrstile med farne vasi, potem ko so se jim od 16. stoletja vse bolj približevale po posestni strukturi in gospodarskih potezah. In takšnih vasi, od katerih so v zgodnjem novem veku le redke postale trgi, na Slovenskem ni bilo malo.

Ključni premik, zaradi katerega so sodobniki tudi na Jesenice začeli gledati kot na trško naselje, je bil upravno-administrativne narave. Farna vas ob prometnici s Kranjskega na Koroško (čez Korensko sedlo oziroma čez rateško razvodje in naprej po

dolini Ziljice) z močnim kajžarskim elementom in opazno obrtno dejavnostjo je potrebovala še en pomemben element, ki se je pojavil šele v 17. stoletju in privedel do neformalnega priznanja naslova trga s strani zemljiškega gospostva. Ta ključni element je bila preselitev belopeške gosposčinske uprave iz težko dostopnega višinskega gradu Bela Peč na skrajnem zahodnem robu gospostva tako rekoč na njegov vzhodni rob, na Jesenice. Upravitelj oziroma oskrbnik gospostva se je preselil v manjši dvorec, v staro vaško jedro Jesenic na Murovi. Da se je to zgodilo vsaj nekaj desetletij pred izidom Valvasorjeve *Slave* (1689), lahko razberemo iz opisa trga Jesenice v XI. knjigi. Valvasor pravi, da je ena od tamkajšnjih lepih hiš v lasti belopeškega gospostva in da v njej iz praktičnih razlogov vedno (!) prebiva upravitelj ali oskrbnik gospostva, ker je Bela Peč tako rekoč povsem na robu gosposčinskega ozemlja.⁴⁶

Hišo v lasti belopeškega gospostva danes poznamo po imenu poznejšega lastnika kot Kosovo graščino. Leta 1521 naj bi jo sezidal zastavni imetnik belopeškega deželnoknežjega gospostva Sigmund pl. Dietrichstein. Namenjena je bila za sekundarni sedež gosposčinske uprave, saj je bilo od tod mogoče dobro upravljati vzhodni del razsežnega gospostva.⁴⁷ Kdaj je postala glavno upravno poslopje belopeškega gospostva in sedež upravitelja oziroma oskrbnika, iz virov ni razvidno. Vsekakor je gosposčinski upravitelj v petdesetih letih 17. stoletja, ko se začenjajo

⁴⁴ Prav tam, fol. 78–88.

⁴⁵ Prav tam, fol. 88v–90.

⁴⁶ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 21.

⁴⁷ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 67–68; Sapač, *Grad Bela Peč/Weissenfels*, str. 357. Prim. Meterc, *Nastanek in razvoj*, str. 43–46.

krstne matice, že prebival na Jesenicah.⁴⁸ Preselitev gosposčinske uprave iz Bele Peči utegne biti povezana z dejstvom, da so zapisi o volitvah belopeškega trškega sodnika v tamkajšnji knjigi trških sodnih zapisnikov do leta 1631 delo gosposčinskih oskrbnikov, odtlej pa je to nalogo največkrat opravil oskrbnikov pooblaščenec, imenovan oskrbniški upravitelj (*Pflegsverwalter*).⁴⁹

Leta 1689 je bilo torej upravljanje gospostva iz belopeške graščine na Jesenicah že utečena praksa in prav v tem gre iskati ključ za »povzdignitev« Jesenic v trg. Tiho priznavanje trškega naslova, ne da bi se s tem v kraju karkoli spremenilo, gre prejkone pripisati baronom (od 1674 grofom) Trilleckom, lastnikom od leta 1653,⁵⁰ in njihovi gosposčinski upravi. Trilleckom, če že ne njihovim predhodnikom knezom Eggenbergom, ki so deželnoknežje gospostvo kupili leta 1636,⁵¹ je bilo pogodu, da se je drugi sedež njihovega obsežnega gospostva navzven kitil z naslovom trga. Kot trg so Jesenice predstavili tudi Valvasorju, ta pa vesoljni javnosti. Navznoter se ni, nasprotno, spremenilo prav nič. Noben Jeseničan se ni naslavljal kot tržan, tudi vaška soseska ni postala trška srenja, vaški župan pa se ni preimenoval v trškega sodnika, kot se je denimo sredi 17. stoletja zgodilo v Cerknici.⁵² O razširitvi županskih pristojnosti ali celo oblikovanju trških organov po zgledu trgov z upravno-sodno avtonomijo, čeprav še tako skromno, tu ne more biti govora. Jesenice so po strukturi še naprej ostajale navadna vaška soseska, o čemer nazorno priča pisna razsodba belopeškega gospostva leta 1728 v zvezi s pašnimi pravicami jeseniške soseske (*Nachbarschaft alhier zu Asßling*), izdana v graščini na Jesenicah (*Beschehen in Pflegamt Asling*).⁵³

Nikjer tudi ni mogoče najti namiga, da bi Jesenice kdaj, četudi samo kratek čas, premogle tedenski sejem, tj. element, ki je bil praviloma ključen za status trga. Če bi se to vendarle zgodilo, bi bil sejem ustanova belopeškega zemljiškega gospoda in ta bi zanj moral pridobiti deželnoknežji privilegij, o čem takem pa v virih ni sledu. Morebitna samovoljna uvedba tedenskega sejma bi težko ostala nedokumentirana, saj bi nemudoma naletela na odpor ne le Radovljice, temveč tudi drugih gorenjskih mest in trgov. Ni izključeno, da je do takšnega poskusa kdaj prišlo, a se je moral končati brez uspeha.

V gospodarskem pogledu so bile Jesenice specifične glede na okoliške vasi, še posebej če upošteva-

mo njihovo obdanost s fužinami in rudniki. Premogle so tudi močan kajžarski element, ki je po številu občutno prekosil kmečki sloj na hubah, in več obrtnikov kot druge primerljivo velike vasi Zgornjesavske doline, vendar po dometu domače obrti in trgovine niso prerasle okvirov domačega gospostva. Treba je upoštevati, da je vlogo neagrarnega središča za širši prostor vseskozi ohranjalo bližnje mesto Radovljica, čeprav eno najmanjših v deželi, zahodni del belopeškega gospostva oziroma Zgornjesavske doline pa je gravitiral proti domačemu trgu Bela Peč in bližjemu trgu Trbiž onstran kranjsko-koroške deželne meje.

Jesenice so se tako uvrstile v skupino zgodnjenevoveških trgov, pri katerih se je trški naslov uveljavil predvsem zaradi specifičnih upravnih funkcij. Podlaga je bila sicer ugodna že veliko prej – prometna lega in neagrarno gospodarstvo –, tako da je kraj lahko upravičil novi naslov, medtem ko sami Jeseničani z njim niso tako rekoč ničesar pridobili.⁵⁴

Diskontinuiteta trškega naslova od Valvasorjevega časa do konca 19. stoletja

Vse kaže, da je bil ravno Valvasorjev čas tisto kratkotrajno obdobje, ko je zemljiško gospostvo Bela Peč Jesenicam priznavalo nominalni status trga. In prav Valvasorju gre zasluga, da se je glas o Jesenicah kot trgu razširil zunaj lokalnega okolja. Brez njegovega posredovanja bi nekoč šibko priznavani trški naslov pozneje še veliko hitreje potonil v pozabo.

V praksi je moral resnično izginiti že zelo kmalu po Valvasorjevem času. Novi lastniki in upravitelji gospostva po obdobju Trilleckov se ga niso čutili dolžni upoštevati, saj zanj ni bilo pisne podlage v urbarjih in še manj v drugih zapisih pravne narave. Poleg tega so Jesenice v 18. stoletju prenehale biti upravni sedež gospostva. S tem so izgubile ključni element, zaradi katerega so jih svojčas sploh šteli za trg. A preden se je to zgodilo, je belopeška graščina na Murovi, današnja Kosova graščina, za nekaj časa postala nesporni in edini sedež belopeške gosposčinske in deželskosodne uprave, in sicer konec 17. ali v začetku 18. stoletja, ko je stari belopeški grad povsem opustel. To se je zgodilo bodisi še pod grofi Trillecki bodisi pod plemenitenim trgovcem Matevžem pl. Segallo, ki je gospostvo od njih kupil leta 1715 in je z družino prebival v graščini na Jesenicah.⁵⁵ Toda

⁴⁸ Upravitelj Peter Wissar (*praefectus domini in Baisenfels, praefecto loci*) se s takšno oznako omenja v vlogi krstnega botra od leta 1652, kot oče pa od 1660 (NŠAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1650–1672, pag. 12, 54, 57, 59).

⁴⁹ Golec, Posebnosti nastanka, str. 406.

⁵⁰ O Trilleckih (Trilleg) gl. Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 165 sl.

⁵¹ O lastnistvu gl. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 76.

⁵² Golec, Cerknica – pozni nastanek, str. 220.

⁵³ ARS, AS 1080, šk. 10, fasc. 13, Graščinski arhivi (B–N), Bela Peč, 19. 5. 1728.

⁵⁴ Pridobitev, ki ni povezana s trškim naslovom, je prezentacijska pravica soseske za vsakokratnega župnika, izpričana v škofjski vizitaciji leta 1669; prej (1616) je jeseniškega vikarja prezentiral ljubljanski stolni prošt (Höfler, *Gradišče za historično topografijo*, str. 41).

⁵⁵ O kupoprodaji: ARS, AS 1063, št. 2829, 1715 III. 26., Ljubljana. Segalla se je z družino naselil v jeseniški upraviteljevi hiši. Članom njegove družine je namreč od pomladi naslednjega leta mogoče kontinuirano slediti v jeseniških matičnih knjigah (NŠAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1700–1745, pag. 96, 101, 110, 130, 132), ko pa so leta 1722 popisali celotno Segallovo zapuščino, belopeški grad v zapuščinskem inven-

najpozneje sredi 18. stoletja je Segallov sin Jožef središče gosposčinske uprave prenesel v Kranjsko Goro, kjer je nato ostalo vse do zemljiške odveze.⁵⁶

Viri domače provenience iz 18. stoletja zatonu rabe trškega naslova samo pritrjujejo. Za zdaj namreč ni bila v matičnih knjigah jeseniške župnije odkrita še nobena omemba Jesenic kot trga iz tega stoletja. Naslov trg pogrešamo tudi v vseh razpoložljivih virih belopeškega gospostva, v terezijanskem in jožefinskem katastru ter ob terezijanskem ljudskem štetju.

Iz srede 18. stoletja imamo po skoraj stoletni časovni vrzeli zopet popoln prikaz posestnega stanja in tudi prvi popis prebivalstva jeseniške župnije. Posestno stanje podaja terezijanski kataster, ki razkriva, da se je slika v zadnjih stotih letih nekoliko spremenila, vendar ne bistveno. Po urbarskem izvlečku iz let 1749–1751 je v vasi Jesenice (*Dorf Aßling*) medtem prišlo do razdelitve več hub. Tako je ostalo celih le še pet od nekdanjih dvanajstih, med njimi župnikova, posest sedmih gospodarjev je skupaj obsegala tri hube, štiri hube pa so se očitno povsem razdelile med kajžarje, pri katerih so sicer navedli eno celo in eno polovično hubo. Število podružnikov ali kajžarjev (*Untersassen*) se je povečalo na 91 in od teh jih je imelo 86 hišico (*heusl*). Vendar so v skupno število okoli sto domov štelii zdaj tudi hišice na Plavžu in Savi, posebej pa so popisali samo tamkajšnji Bucellenijev železarski kompleks (*Hamer an der Sava*).⁵⁷ Natančnejši pregled gospodarjev – skupno 113 na 115 posestnih enotah – ponuja katastrska napovedna tabela iz leta 1749, ki v krajevni enoti Vas Jesenice (*Dorff Assling*) prav tako zajame vse tri kraje, pri vsakem posestniku pa navaja tudi dragocen podatek – poklic. Velika večina (80 ali 71 %) jih je označenih kot kmet (*Bauer*) – med njimi jeseniška cerkev sv. Lenarta –,

čeravno je daleč največ od njih (60) premoglo samo podružništvo (*Untersassereij*). Podružništvo ali kajž je bilo v celoti 98. Štirje Jeseničani z oznako kmeta so imeli rovt, eden samo zeljnik, eden neznano veliko posest, preostali pa so posedovali različno velike dele hub: celo hubo (župnik in še en gospodar), 3/4 hube, 2/3 hube, 1/2 hube, 1/3 hube (dva) in 1/4 hube. Gospodarja ene cele in ene tretjinske hube sta navedena z oznako »brez poklica« (*sine/ohne Profession*), tako kot tudi dva podružnika, medtem ko pri enem podružniku ni nobene navedbe. Z obrtjo so se ukvarjali skoraj izključno podružniki ali kajžarji, med katerimi naštejemo šest čevljarjev, štiri tesarje, tri ključavničarje, po dva tkalca, krojača, vinotoča in dninarja ter po enega kovača, slikarja, rudarja, pletilca, zidarja, kolarja-tesarja, ogljarja in pečarja. Kot vinotoč je označen tudi največji hubni gospodar s posestjo velikosti ene hube in četrt, trgovina pa je bila zastopana z edinim kramarjem, sicer podružnikom. Podružništvo je imel tudi pisar železarske uprave na Savi (*Verweserschreiber*) Anton Nikolai.⁵⁸

Nekaj let mlajše terezijansko ljudsko štetje iz leta 1754 ponuja manj podatkov o poklicni strukturi, zato pa jasno razlikuje med naselji Jesenice, Plavž in Sava. Na Jesenicah, kjer so bili vsi prebivalci podložni belopeškemu gospostvu, so tedaj popisali 465 oseb v 73 (razširjenih) družinah, v katere so vključili tudi vse gostače in gostaške družine, ki so prebivale pod isto streho. Velika večina družinskih poglavarjev, kar 61 od 73 (83,6 %), je označena kot kajžar (*caislerus*) ali kajžarska vdova (2), pet je bilo kmetov (*rusticus*), ena gospodarica, navedena kot gospa (*domina*), je imela celo hubo in en gospodar polovično, tri samostojno popisane družine so bile gostaške (*inquilinus*, *inquilina*, *incola*), ena gosposka (*dominus*) in zadnja stanovalci župnišča. Poklici so izpričani redko, če izvzamemo župnika in njegovega subsidiarja, nesamostojne poklice, kot so hlapec, pastir, dekla, kuharica in obrtni vajenec, ter pri gostačih, navedenih znotraj družin, poklic delavca (12). Pri kajžarjih najdemo samo sedem poklicnih oznak: po dva čevljarja in kovača, tesarja, tkalca in delavca, kovači pa so bili še sin enega od kajžarjev in dva samostojno popisana gostača. Med gostači, popisanimi znotraj družin, so navedeni pisar na Savi, ranocelnik in nekdanji mitničar. Opozoriti je treba na kajžarja Janeza Grimšcarja, ki je imel nadvse zanimive gostače: gospoda Lazarja Natalinija ter dve najverjetnejši plemkinji s priimkom *de Müller* in *de Helfferdinus*. Gosposka plast je bila sicer zelo tanka. Kot gospodje (*dominus*) in gospe (*domina*) so označeni en družinski poglavar, vdova gospodarica cele hube, po en gostač in gostačka ter ranocelnik in nekdanji mitničar z ženo.⁵⁹

Druga dva dela današnjih Jesenic, Plavž in Sava, sta v celem premogla več gosposkih ljudi, in sicer

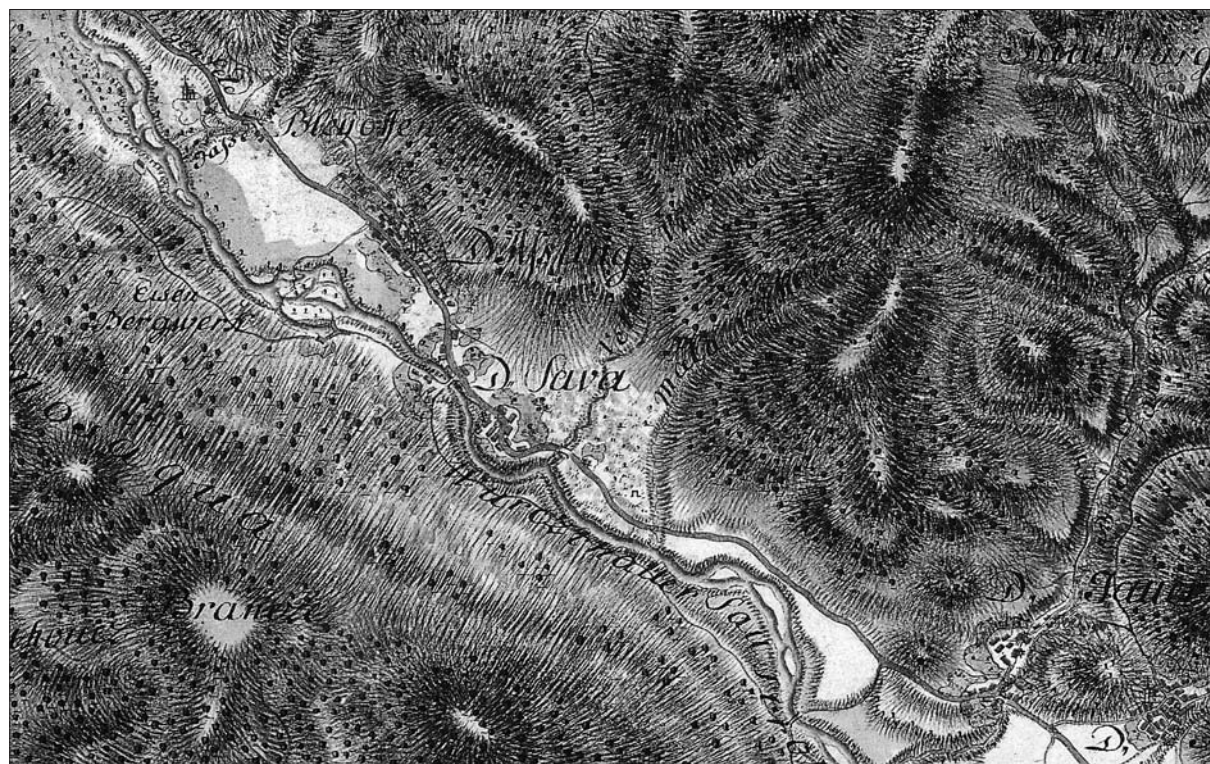
tarju ni več omenjen (ARS, AS 309, šk. 106, fasc. XXXXIII, lit. S–109, 9. 7. 1722). Potem ko ga Valvasor leta 1689 prikazuje še v polni funkciji, je pol stoletja pozneje (1744) na Florijančičevem zemljevidu Kranjske vrisan kot razvalina (Florijančič, *Deželopisna karta*, list 1). Datiranja dokumentov kot »Herrschaft Weissenfels« so tako glede kraja nastanka zlahka zavajajoča (npr. ARS, AS 133, Urkunden und Verbriefungs-Protokoll II 1733–1809, 1. 6. 1733, 31. 5. 1792). O rodbini Segalla: Golec, Matevž Režen pl. Segalla.

⁵⁶ Ob terezijanskem ljudskem štetju leta 1754 je družina Segallovega sina Jožefa že prebivala v Kranjski Gori (Šturm, *Gorenjske družine*, str. 299). V izogib dvomnostim je belopeško gospostvo v dokumentih pozneje označeno tudi kot »gospostvo Bela Peč v Kranjski Gori« (*Herrschaft Weissenfels zu Kronau*), denimo v zemljiškoknjižnih listinah in cenilnih operativih v začetku 30. let 19. stoletja (npr. ARS, AS 133, Urkunden und Verbriefungs-Protokoll II 1733–1809, 23. 12. 1793; AS 176, Cenilni operati, L 330, k. o. Bela Peč, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 1, s. d.). Zidana hiša lastnika belopeškega gospostva v Kranjski Gori v lasti Franca Kosa je v franciscejskem katastru označena »als Dominium Weissenfels« (ARS, AS 176, L 127, k. o. Kranjska Gora, zapisnik stavbnih parcel, 8. 3. 1827), medtem ko je Kosova graščina na Jesenicah v rokah istega lastnika navedena samo kot stanovanjsko poslopje (prav tam, k. o. Jesenice, zapisnik stavbnih parcel, 23. 3. 1827).

⁵⁷ ARS, AS 174, šk. 253, RDA, L 307, No. 20, urbarski izvleček 1749–1751, s. p.

⁵⁸ ARS, AS 174, šk. 201, BT, L 307, No. 2, 12. 6. 1749.

⁵⁹ Šturm, *Gorenjske družine*, str. 149–155.

*Jesenice s Sava in Plavžem na jožefinskem vojaškem zemljevidu 1784–87
(Rajšp (ur.), Slovenija na vojaškem zemljevidu, sekcija 135).*

članov železarskih plemiških družin. Na Plavžu je namreč živel družina barona Locatellija in na Savi grofje Bucelleniji. Na Plavžu z 29 prebivalci so bili poleg barona Locatellija družinski poglavarji še mlinar, gostačka, kajžar in nadzornik, kajžarjev gostač pa je opravljal kovaški poklic.⁶⁰ Bistveno večjo gostoto naseljenosti je kazala Sava s 25 družinami in 180 prebivalci. Družinski poglavarji so bili tako kot na Jesenicah v glavnem kajžarji (15), a so predstavljali nižji delež vseh, le tri petine (60 %). Ostali so v popisu označeni kot kovač (3), kar je bil tudi eden od kajžarjev, gostač (2), mlinar (1) in kmet (1), eni družini je načelovala vdova, eni železarski upravitelj pl. Seethal in daleč najštevilčnejši z 22 osebami Julij Andrej grof Bucelleni. Od kajžarjev je eden opravljal čevljarsko in eden kovaško obrt, medtem ko med gostači najdemo tri kovače, dva delavca in mitničarjevega pomočnika oziroma hlapca (*miles telonii*). En družinski poglavar (Nikolai) je označen kot pisar in kajžar, pisarja pa sta premogla tudi upravitelj pl. Seethal in grof Bucelleni. Pri grofu sta prebivala še duhovnik sacelan in voznik, medtem ko je mitničarjev dom gostil duhovnika plemenitega rodu pl. Posarellija. Preseneča, da je v popisu izpričan le mitničarjev pomočnik brez mitničarja.⁶¹

Neagrarni element je bil torej na samih Jesenicah sredi 18. stoletja šibek, gosposki in napol gosposki

ljudje pa izjema. Tudi v župnijskih matičnih knjigah bomo med Jeseničani našli le redke, ki so jim domači duhovniki privoščili gosposko oznako, denimo mitničarju Pirnatu.⁶²

Neomenjanje domačinov kot tržanov (*civis, oppidanus*) potrjuje, da na Jesenicah tak sloj prebivalstva ni obstajal. Z drugimi besedami: če so domače svetne in cerkvene oblasti v skrajno omejeni obliki trški naslov priznavale Jesenicam kot naselju, to ni pomenilo, da bi imele prebivalce trga ali vsaj del teh za tržane. Že kar iluzorno bi bilo razmišljati o formalnopравни delitvi na tržane v ožjem smislu – moške z individualno podeljenimi tržanskimi pravicami – in tiste v širšem pomenu besede.

Iz osemdesetih let 18. stoletja imamo končno še dva nadvse dragocena prikaza jeseniškega območja. Prvi je jožefinski vojaški zemljevid (1784–87) v merilu 1 : 28.800, drugi pa jožefinski kataster (1785–89), ki prav tako podaja fizično podobo krajev, čeravno samo v opisni obliki.

Vojaški zemljevid razkriva, da je med vasema Sava in Jesenice ob deželni cesti stalo le nekaj raztresenih hiš, medtem ko je bila med Jesenicami in Plavžem čistina.⁶³ V opisnem delu zemljevida, t. i. jožefinskih vojaških merjenj, lahko preberemo, da so vasi med se-

⁶⁰ Prav tam, str. 145.

⁶¹ Prav tam, str. 155–158.

⁶² NŠAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1746–1774, pag. 167, 2. 9. 1757.

⁶³ Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, sekcija 135.

boj oddaljene 400 do 500 korakov (300–370 metrov), da v vsaki stoji zidana cerkev, obdana z obzidjem, in da je na Jesenicah veliko enonadstropnih zidanih hiš, na Savi pa enonadstropna, trdna in udobna stavba (Ruardova), ki jo obdaja zid, ter dobro zgrajeni je-klarna in železarna (prav tako Ruardovi). Skozi vse tri kraje vodi peščena in dobra deželna cesta, široka dva do dva in pol sežnja (3,8–4,7 metra), ki je ob vsakem vremenu prevozna s težkimi tovornimi vozo-vi in jo povsod premoščajo dobri, trdni mostovi.⁶⁴ O Jesenicah kot trgu torej ni sledu, treba pa je opozoriti, da vojaška merjenja v tem pogledu niso merodajna. Sosednje mesto Radovljica so izdelovalci zemljevida, denimo, videli kot (majhen) trg in ga tako tudi označili (*Marcktfleck*).⁶⁵

Sočasni jožefinski kataster (1785–89), ki območje novooblikovane jeseniške katastrske občine deli na ledine (*Ried*), priča, da so obstajale velike razlike med Jesenicami na eni strani ter železarskima kra-jema Plavž in Sava na drugi. Kataster opisuje Plavž (*Plejöffen*) kot njivsko ledino z maloštevilnimi hiša-mi. Poleg »gradu« (*daß geschloss*) in pristave Valentina Ruarda s Save so bili tu še Ruardova upravniška stav-ba (*die Verweserey*) z žitnimi kaščami, mlin in hiša istega lastnika ter dve hiši kajzarjev, medtem ko so tri izpustili oziroma jih ni bilo več, če upoštevamo, da je bila najvišja hišna številka 7 (Ruardov »grad« s pristavo).⁶⁶ Ledina Sava, kjer je izstopal Ruardov kompleks z graščino (h. št. 12), je kazala izrazito že-lezarsko podobo. Od hišnih števil (najvišja je 26) jih je bilo pet v rokah Valentina Ruarda, sicer lastni-ka raznih z železarstvom povezanih gospodarskih objektov, dve hiši sta označeni kot kmečki, ostale kot kajžarske (*Kaischlers Hausß*), nekaj števil pa tudi po-grešamo.⁶⁷ Daleč največje naselje so bile Jesenice z 80 hišami (hišne št. 2–81), ki so z redkimi izjemami vse označene kot kajžarske in gospodarji kot podlož-niki gospostva Bela Peč. Samo pet hiš ima oznako kmečka (*Bauern Hausß*), štiri so navedene zgolj kot hiše (*Hausß*), ena kot župnišče, belopeška graščina v rokah dedičev Jožefa pl. Segalle (št. 33) pa kot oskrb-niški urad (*Pflegamt*). V katastrskem popisu parcel je od gospodarskih obratov mogoče najti še kovačijo in dva mlina v Ruardovih rokah.⁶⁸

Kot smo videli, so Jesenice v 18. stoletju v očeh domačega gospostva in župnije veljale za navadno vas, drugačno podobo pa kažejo topografski in kar-tografski viri. Glede na povedano skoraj ni dvoma, da je šlo v vseh primerih za povzemanje iz starejših predlog, zlasti iz Valvasorja. Florijančičev zemljevid Kranjske iz leta 1744 ima pri Jesenicah znaka za žup-

nijo in trg, pri Plavžu in Savi pa za železarno.⁶⁹ Leta 1754 ali 1755 v Breckerfeldovi rokopisni titularni knjigi najdemo Jesenice označene kot trg in župnija – tako z nemškim kakor slovenskim imenom: *Asling*, *Jesenize* –, in sicer na seznamu mest, trgov, gradov, samostanov in župnij v vojvodini Kranjski.⁷⁰ Podatek o Jesenicah kot trgu je štiri desetletja pozneje prišel tudi do Jožefa Karla Kindermanna, avtorja zemljevi-dov Notranje Avstrije. Na njegovi karti Ljubljanske-ga okrožja iz leta 1797 imajo namreč Jesenice spet oznako trg, tako kot Bela Peč, Tržič in Vače.⁷¹ Konč-no Jesenice kot prvega med gorenjskimi trgi opisuje Hoffova topografija Kranjske iz leta 1808, pri kateri gre za nekritično povzemanje, celo dobesedno pre-pisovanje iz Valvasorja. Heinrich Georg Hoff, ki ni izviraj iz slovenskega prostora in je bil že zato toliko bolj odvisen od literature, je svoj opis jeseniškega trga, močno oprt na Valvasorja, sklenil s sodobnimi podat-ki o marmornem mostu v vseh mogočih barvah in o nogavičarstvu (*Strumpf-Fabriken*).⁷² Kolikor je znano, je Hoffova omemba jeseniškega trga v tovrstni lite-raturi zadnja in jo imamo upravičeno za anahrono.

V uradnih statistikah tega časa namreč Jesenic ne bomo nikoli našli med trgi. Sematizem vojvodine Kranjske iz leta 1795 v Ljubljanskem okrožju navaja samo tri municipalne trge – Tržič, Vače in Belo Peč.⁷³ Enako stanje najdemo v tiskani abecedni tabeli vseh krajev Ljubljanskega okrožja iz leta 1818: kraj *Aßling* oziroma *Jessenitz* je zgolj vas (*Dorf*).⁷⁴

Tudi v gospodarskem in demografskem pogle-du po sredi 18. stoletja še dolgo ni mogoče govoriti o občutnih premikih. Število prebivalstva se je od terezijanskega popisa leta 1754, ko je na Jesenicah živelo 465 duš,⁷⁵ do prve tretjine 19. stoletja le ne-znatno povečalo. Po uradni statistiki iz leta 1817 so imele Jesenice tedaj 81 hiš in 478 duš, kar pomeni 5,90 osebe na hišo. Na železarski Savi je bila gostota prebivalstva razumljivo večja, število pa prav tako le malo višje kot sredi 18. stoletja: 30 hiš in 192 duš ali 6,4 ljudi na hišo, medtem ko je Plavž premogel 10 hiš in 43 duš⁷⁶ ter beležil največji porast (leta 1754

⁶⁹ Florijančič, *Deželopisna karta*, list 1.

⁷⁰ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 52r, titularna knjiga, s. p. Verzeichnuß der Städte, Märkte, Schlösser, Clöster und Pfarren des löbl. Herzogthums. – Po popisu zbirke gre za Breckerfeldovo titularno knjigo, domnevno iz srede 18. stoletja. Čas nastanka leta 1754 ali 1755 je bilo mogoče določiti glede na ugotovitev, da so najmlajše datacije iz leta 1754, do-pisani datumi pa sledijo od leta 1755.

⁷¹ Kindermann, *Atlas von Innerösterreich*, No. 9.

⁷² Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde*, str. 162. – O Hoffu gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi234277/> (pridobljeno avgusta 2018).

⁷³ *Schematismus für das Herzogtum Krain 1795*, str. 187. – Še-matizem jih sicer pomotoma navaja kot municipalna mesta (*Municipalstädte*), kamor bi v resnici moral uvrstiti Škofjo Loko, ki je iz istega razloga izpuščena.

⁷⁴ *Alphabetische Tabelle*, fol. A2.

⁷⁵ Šturm, *Gorenjske družine*, str. 149–155.

⁷⁶ *Haupt-Ausweis*, str. 22.

⁶⁴ Prav tam, str. 36.

⁶⁵ Prav tam, str. 80.

⁶⁶ ARS, AS 175, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Jese-nice, XII Ried Plejöfen, s. d.

⁶⁷ Prav tam, VIII. Ried, Ortsplatz Sava.

⁶⁸ Prav tam, I. Riede, Ortsplatz Aßling.

Kosova graščina na Jesenicah, nekdanji sedež gospostva Bela Peč (foto: B. Golec, avgust 2016).

je imel le pet družin in 29 duš).⁷⁷ Poldrugo desetletje pozneje, leta 1831, je celotna katastrska občina – torej Jesenice skupaj s Plavžem in Savo – štela 744 duš ali 31 več in 121 hiš, kar pomeni povsem enako število kot leta 1817. Glede na 182 stanovanjskih strank oziroma gospodinjstev (*Wohnpartheyen*) je bilo povprečje na hišo eno gospodinjstvo in pol, razmerje med moškimi (367) in ženskami (377) pa skoraj izenačeno. Če gre verjeti statistiki, se ni nobeno gospodinjstvo ukvarjalo izključno z neagrarno dejavnostjo. 153 ali 84 % jih je živelo samo od kmetijstva, 29 ali 16 % pa tako od kmetovanja kot od obrti.⁷⁸ Opis hiš v istem viru, v cenilnih operatih franciscejskega katastra, pravi, da je v občini 45 hiš zidanih, med njimi nekaj še vedno pokritih s slamo, vse druge so zgrajene iz lesa in samo ena je protipožarno zavarovana. Gospodarska poslopja so bila deloma zidana, deloma lesena.⁷⁹ Cenilni operati so imeli precej povedati o t. i. industrijski obrti, zlasti o Ruardovi jeklarni in železarni, pa tudi o razvitem nogavičarstvu,⁸⁰ ki je na Jeseniškem izpri-

čano od šestdesetih let 18. stoletja in je bilo kmalu organizirano okoli Ruardove manufakture na Savi.⁸¹

Če torej povzamemo gospodarski in demografski razvoj Jesenic, kot ga ponujajo katastri in popisi prebivalstva, oboji od srede 18. stoletja dalje, so se največje spremembe dogajale na Savi – leta 1766 je jeklarna prešla v roke Valentina Ruarda⁸² –, medtem ko so Jesenice, tako kot številni kraji v tem obdobju, bolj ali manj stagnirale. Žal nimamo dovolj podatkov o poklicni strukturi prebivalstva, ki je, kot je mogoče razbrati iz virov, pretežno živelo od zemlje in le v manjši meri od obrti. So pa bile Jesenice nesporno najbolj obrtniški kraj v Zgornjesavski dolini, za številne Žgornjesavce prva postaja, preden so se po

dobiva iz lastnega rudnika Reichenberg in Begunjščica približno 10.000 rudarskih mer železove rude, iz katere proizvede okoli 1000 kop surovega železa. 1 plavž, 1 fužina s 4 topilnicami, 1 vlečno kladivo z 2 topilnicami. Skupaj z oglarji je zaposlenih 460 oseb. Za dovoz surovega materiala je potrebnih okoli 9500 voženj rude, 5350 voženj jekla, 70 voženj kril, dva mlevna mlina in mavčni mlin, ki v štirih mesecih na leto zmelje 1440 stotov.«

⁸¹ Šorn, *Začetki industrije*, str. 90.

⁸² Prav tam.

⁷⁷ Šturm, *Gorenjske družine*, str. 145.

⁷⁸ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 10, k. o. Jesenice, katastrski cenilni elaborat, s. d., & 3.

⁷⁹ Prav tam, & 13.

⁸⁰ Prav tam, & 14: »Jeklarna in fužina Leopolda Ruarda pri-

nakupih in v iskanju obrtnih storitev podali po deželni cesti naprej proti mestoma Radovljica in Kranj ali v nasprotni smeri proti Beli Peči in Trbižu. Bile so torej nekakšen napol trg, ki ga sodobniki v 18. in 19. stoletju niso imenovali s tem imenom, čeprav so ga doživljali kot nekoliko bolj gosposko, deloma urbano lokalno središče.

Takšno podobo in strukturo je kraj v osnovi ponujal še globoko v 19. stoletje. V njegovo urbanistično podobo sta številne spremembe prinesli šele ustanovitev Kranjske industrijske družbe (1869) in izgradnja železniške proge Ljubljana–Trbiž (1870), ko so se Jesenice začele razvijati v moderno industrijsko središče.⁸³ Še dolgo pa niso postale upravno središče širšega območja. Od upravne reforme leta 1849 je bil tu le sedež občine, vključene v sodni okraj Kranjska Gora in politični okraj Radovljica.⁸⁴

Šele z industrializacijo je kraj torej dobil dodatne elemente, zaradi katerih bi lahko upravičil naslov trga. Kdaj in kako ga je dejansko dobil, ni več predmet pričujočega prispevka. Razpoložljiva literatura nas v zvezi s tem pušča nepotešene. Zgoditi se je moralo konec 19. stoletja, saj šele krajevni repertorij za Kranjsko iz leta 1894 o Jesenicah govori kot o trgu, potem ko so prej veljale za vas.⁸⁵ Domnevati je mogoče, da ni prišlo do formalne podelitve trškega naslova, ampak se je sprememba statusa naselja prejko ne oprla zgolj na zgodovinsko podlago (Valvasorja). Zavest o Jesenicah kot trgu se je očitno utrdila šele v prvi jugoslovanski državi, vsaj če sodimo po zapisu iz leta 1929, ko so bile razglašene za mesto. Anton Žerjav je tedaj zapisal, da je trg »obstajal nekako 11 let«,⁸⁶ kar pomeni od prehoda v novo državo.

Jeseničani tega časa so se kajpak dobro zavedali, da so trški naslov dobili šele pred kratkim, tako kot njihovim predhodnikom pa jim je godilo, da je že Valvasor Jesenice ovekovečil kot trg. Od tod prepričanje oziroma bolj želja, da je šlo pri Jesenicah za stare trške pravice, pozneje izgubljene in pozabljene. V resnici lahko življenjsko dobo jeseniškega trga zaznavamo le kratek čas v drugi polovici 17. stoletja, pa še to v precej medli obliki. V določenem trenutku so bili gospodarji belopeškega gospostva pač pripravljeni uslišati želje Jeseničanov, da se tudi njihova vas imenuje trg – če so takšne želje sploh obstajale –, njim samim pa je bilo v interesu, da sedež gospostva ne stoji sredi navadne vasi, ampak v polurbanem, nominalno trškem okolju. Da bi imele Jesenice kdaj posebne trške pravice ali ugodnosti, četudi še tako omejene in skromne, ni mogoče potrditi niti z indici. Ne nazadnje je pomenljivo dejstvo, da je Valvasor

med grbi kranjskih trgov upodobil celo (izmišljene) grbe takšnih tržcev, kot so bili Turjak, Svibno, Kostel, Vinica in Pobrežje ob Kolpi, prezrl pa je nekajkrat večje in pomembnejše Jesenice.⁸⁷ Tako lahko trg Jesenice označimo kot prehodni pojav zgodnjega novega veka. Poglavitni razlog za rabo trškega naslova gre skratka iskati v pomembni upravni funkciji, ki jo je vas pridobila s prenosom gosposčinske uprave iz Bele Peči in s tem povezanim prestižem, ko je šlo za predstavljanje kraja in gospostva navzven.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko

AS 133, Gospostvo Bela Peč

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko

AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani

AS 1063, Zbirka listin

AS 1073, Zbirka rokopisov

AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Hističnega društva za Kranjsko

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana

ŠAL/Ž – Škofjski arhiv Ljubljana/Župnije

ŽA Jesenice

ŽA Koroška Bela

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

I. Ö. HK–Sach = I. Ö. Hofkammer, Sachabteilung

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Laibacher Kreises. Laibach, 1818.

Avguštin, Cene: Naselbinski razvoj. *Jesenice mesto je-kla in cvetja* (ur. Tone Konobelj). Jesenice: Občina, 2007, str. 19–31.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Dritter Theil. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657).* Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1875.

Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744. Faksimile.* Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995 (Monumenta slovenica VI).

⁸³ Avguštin, Naselbinski razvoj, str. 30.

⁸⁴ Kopač, Upravni razvoj, str. 13 sl., zlasti str. 26–28, 31–36. Gl. tudi krajevne repertorije v naslednji opombi.

⁸⁵ *Special-Orts-Repertorium* (1884), str. 101; *Special Orts-Repertorium* (1894), str. 93; *Gemeindelexikon von Krain*, str. 116; *Spezialortsrepertorium von Krain*, str. 70.

⁸⁶ Torkar Tahir, »Ta stare Jesenice«, str. 63.

⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 121.

- Golec, Boris: Cerknica – pozni nastanek in specifični razvoj največjega slovenskega trga. *Kronika* 66, 2018, št. 2, str. 213–230.
- Golec, Boris: Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij – naslednikov protiturškega tabora (prvi del). *Zgodovinski časopis* 54, 2000, št. 3, str. 369–393; (drugi del). *Zgodovinski časopis* 54, 2000, št. 4, str. 523–562.
- Golec, Boris: O nastanku in zatonu edinega zdraviliškega trga na Slovenskem. *Dolenjske Toplice v odsevu časa. Znanstvena monografija ob 800-letnici prve omembe Dolenjskih Toplic v zgodovinskih virih* (ur. Robert Peskar). Dolenjske Toplice: Občina, 2015, str. 101–118.
- Golec, Boris: Matevž Režen pl. Segalla (1665–1722) – od podložniškega otroka s Šorškega polja do zgornjesavskega gospoda. *Kronika* 64, 2016, št. 3, str. 413–440.
- Golec, Boris: Posebnosti nastanka in razvoja fužinarskega trga Bela Peč. *Kronika* 64, 2016, št. 3, str. 389–412.
- Golec, Boris: Raka – nekoč trg, nato spet vas. *Raka, ljudje in vino. Zbornik ob deseti obletnici delovanja Društva vinogradnikov Raka* (ur. Ivan Vizlar). Raka: Društvo vinogradnikov, 2015, str. 23–44.
- Golec, Boris: Senožče in Prem – nenavadni trški naselbini na t. i. Kraških gospostvih. *Kronika* 54, 2006, št. 3, str. 365–384.
- Golec, Boris: Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga Vrhnika in Gorenji Logatec. *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 105–138.
- Gregorič, Jože: Slovenska mesta in trgi. 1. Kranjska mesta in trgi. *Kronika slovenskih mest* VII, 1940, št. 4, str. 193–205.
- Hoff, Heinrich Georg: *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien. Ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde. Erster Theil*. Laibach: Johann Retzer, 1808.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. 1. izdaja. Elektronska knjiga. Ljubljana: Viharnik, 2015.
- Kindermann, Joseph Carl: *Atlas von Innerösterreich*. Reprint. Wien: Archiv Verlag, 2005.
- Kopač, Janez: Upravni razvoj v Gornjesavski dolini (1849–1941). *Jeklo in ljudje VI: jeseniški zbornik* (ur. Tone Konobelj). Jesenice: Skupščina občine, 1991, str. 13–42.
- Krajevni leksikon Slovenije. I. knjiga. Zahodni del Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga. Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Meterc, Janez: Nastanek in razvoj Kosove graščine na Jesenicah. *Jeklo in ljudje VI: jeseniški zbornik* (ur. Tone Konobelj). Jesenice: Skupščina občine, 1991, str. 43–51.
- Mugerli, Marko: Vloga družin Bucelleni in Ruard v gornjesavskem fužinarstvu. *Kronika* 64, 2016, št. 3, str. 463–476.
- Müllner, Alfons: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts*. Wien und Leipzig: Halm und Goldmann, 1909.
- Podlogar, Leop.[old]: Iz zgodovine kranjskih trgov. II. Kranjski trgi. 1. Bela peč. *Vrtec* 51, 1921, str. 16–19.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 4. zvezek*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Sapač, Igor: Grad Bela Peč/Weissenfels in njegov arhitekturnozgodovinski pomen. *Kronika* 64, 2016, št. 3, str. 353–388.
- Schematismus für das Herzogthum Krain 1795 mit verschieden nützlichen Nachrichten geographischen und statistischen Inhalts*. Laibach (1795).
- Special-Orts-Repertorium von Krain. Herausgegeben von der K. K. statistischen Central-Commission. Obširen imenik krajev na Kranjskem. Na svitlo dan po C. Kr. statistični centralni komisiji*. Wien: A. Hölder, 1884.
- Special Orts-Repertorium von Krain. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890. Herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission. Specijalni repertorij krajev na Kranjskem na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Na svitlo dala C. Kr. Centralna statistična komisija*. Wien: A. Hölder, 1894.
- Spezialortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Herausgegeben von der Statistischen Zentral-kommission*. Wien: Verlag der deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1919.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Gorenjska. Prva knjiga. Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana: Viharnik, 1996.
- Šorn, Jože: Bucelleniji in Ruardi na Savi pri Jesenicah. *Kronika* 24, 1976, št. 2, str. 69–74.
- Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1984.
- Šturm, Lovro (ur.): *Gorenjske družine v 18. stoletju*. Ljubljana: Društvo Mohorjeva družba, Inštitut Karantanija in Slovenska Matica, 2016.
- Torkar Tahir, Zdenka: *»Ta stare Jesenice« ali Murova in Plavž*. Jesenice: Gornjesavski muzej, 2010.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzog-*

- thums Crain, I–XV. Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.*
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae. Wagensperg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Rudolf Trofenik, 1970.
- Witting, Joh.[ann] Bapt.[ist]: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV, 1894, str. 89–146.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 2000 (*Acta ecclesiastica Sloveniae* 22).

SPLETNI VIRI

<https://topografija.zrc-sazu.si/>
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi234277/>

ZUSAMMENFASSUNG

Der Markt Jesenice – seit wann, warum und ob wirklich ein Markt?

Jesenice (dt. Assling), das Verwaltungs- und Wirtschaftszentrum des Oberen Savetales ist eine jener zwölf Siedlungen im Land Krain, die die Bezeichnung Markt erst in der frühen Neuzeit erhielten. Bisher galt als erste bekannte Markt-Nennung jene in Valvasors Topographie Krains (1679). Heute kennen wir zwar eine frühere, etwas ältere Erwähnung in der Taufmatrikel von 1672, die jedoch mit Vorbehalten zu betrachten ist. Der Begriff Markt setzte sich zaghaft im 17. Jahrhundert durch, vor allem als Folge der Verlegung des Herrschaftssitzes von Bela Peč (Weissenfels) auf den Hof von Jesenice. Seit Valvasor wird die Bezeichnung Markt in den kartographischen und heimatkundlichen Quellen verwendet, nicht aber in den administrativen.

Das Gebiet um Jesenice war schon im 14. Jahrhundert eine Bergbau- und Eisenverarbeitungsregion. Die beiden Eisensiedlungen in der unmittelbaren Nachbarschaft des Dorfes Jesenice, Plavž und Sava, entstanden jedoch erst im 16. Jahrhundert. Sie waren mit dem ursprünglichen Ort Jesenice nicht direkt verbunden. Die Eisenverarbeitung leistete einen wesentlichen Beitrag zu größerer wirtschaftlicher Bedeutung von Jesenice, das aber nach seiner Struktur trotzdem eine dörfliche Siedlung blieb. Die Eisenverarbeitung trug allerdings dazu bei, dass Je-

senice die Bezeichnung Markt erhielt – jedoch nur indirekt.

Jesenice hält einem Vergleich mit dem Markt Bela Peč (dt. Weissenfels, heute Fusine in Valromana in Italien) keineswegs Stand. Dieser Ort entstand am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit auf dem Boden derselben Grundherrschaft und fungierte als der einzige Hammergewerke-Markt auf dem slowenischen Siedlungsgebiet. Bei Bela Peč handelt es sich um eine Siedlung, die nicht aus einem Dorf entstanden war. Die Bergknappen und Hammergewerke bezeichneten sich schon Ende des 15. Jahrhunderts als Bürger, der Bergrichter wurde zum Marktrichter und der Markt entwickelte eine volle verwaltungsgerechtliche Autonomie. Im Gegensatz dazu verfügte Jesenice nur über einen schwachen Markttitel, der den Bewohnern keinerlei Vorteile brachte. In den Quellen wurde ein Bewohner von Jesenice niemals als *Bürger*, *civis*, *oppidanus* u. ä. bezeichnet. Auch die Ortsgemeinschaft wurde niemals als Marktgemeinde oder Bürgergemeinschaft bezeichnet und noch weniger finden sich Spuren einer noch so reduzierten Marktautonomie. In verwaltungstechnischer Hinsicht funktionierte Jesenice immer als eine gewöhnliche Dorfgemeinschaft mit einem Dorfvorsteher, dem Suppan an der Spitze.

Voraussetzung für die Erhebung einer Dorfsiedlung zum Markt war – wie überall sonst – der Wille oder zumindest das Einverständnis der heimischen Grundherrschaft. Jesenice war diesbezüglich vom Einverständnis des Eigentümers bzw. Verwalters der Herrschaft Bela Peč abhängig, zu welcher Jesenice zur Gänze gehörte. Die Durchsetzung des Markttitels in einem größeren Raum war aber vor allem mit der Anerkennung des Ortes als Markt über den engen lokalen Rahmen hinaus verbunden. Bei Jesenice deutet alles darauf hin, dass die lokale Umgebung den Markttitel nur sehr eingeschränkt anerkannte.

Offensichtlich war die kurze Zeit, in der die Grundherrschaft Bela Peč dem Ort Jesenice den Status als Markt gewährte, die zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts. Es ist Valvasors Verdienst (1689), dass die Bezeichnung von Jesenice als Markt außerhalb des lokalen Rahmens bekannt wurde. Ohne seine Vermittlung wäre der kaum anerkannte Markttitel noch viel schneller in Vergessenheit geraten. Die neuen Eigentümer und Verwalter der Herrschaft sahen sich nicht dazu verpflichtet, den Markttitel anzuerkennen, da es dafür keine schriftlichen Unterlagen gab, weder in der Urbaren noch in anderen schriftlichen rechtlichen Dokumenten. Außerdem war Jesenice im 18. Jahrhundert nicht mehr der Verwaltungssitz der Herrschaft, womit auch der Hauptgrund für die seinerzeitige Marktbezeichnung verloren ging. Zwischen 1744 und 1808 findet sich Jesenice in manchen topographischen und kartographischen Quellen mit der Bezeichnung Markt, was zweifelsohne auf Valvasor zurückging. Alle späteren

Autoren konnten sich auf Valvasor beziehen, der jedenfalls eine große Autorität darstellte. In den Katastern und offiziellen Statistiken des 18. und frühen 19. Jahrhunderts wurde Jesenice hingegen niemals

als Markt bezeichnet. Erst Ende des 19. Jahrhunderts, als die volle Industrialisierung einsetzte, setzte sich der Begriff Markt durch.